

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Педагогічний факультет
Кафедра педагогіки, психології й освітнього менеджменту
імені проф. Є. Петухова

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС**

Кваліфікаційна робота (проєкт)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 2 курсу 11-262м групи
Спеціальності 013 Початкова освіта
Освітньо-професійної (наукової)
програми Початкова освіта
Антонюк Наталія Петрівна
Керівник к.пед.н., професорка Пермінова Л.А.
Рецензент к.пед.н., доцентка Сугейко Л.Г.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
I РОЗДІЛ	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	
1.1. Зміст та завдання економічного виховання молодших школярів	8
1.2. Економічна культура молодшого школяра як основа економічного виховання	17
II РОЗДІЛ	
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	22
2.1. Моделювання раціональних взаємозв'язків компонентів формування основ економічної культури молодших школярів	23
2.2. Зміст формування основ економічної культури молодших школярів у позаурочний час	30
2.3. Обґрунтування педагогічно доцільних методів і прийомів формування основ економічної культури учнів	37
2.4. Моніторинг розвитку основ економічної культури учнів 6-7 років	42
ВИСНОВКИ	
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	46
ДОДАТКИ	48
Додаток А.....	55
Додаток Б.....	58
Додаток В. Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету.....	60

ВСТУП

Відповідно до Концепції загальної середньої освіти та Державного стандарту базової і повної середньої освіти в Україні пріоритетною сферою визначається соціально-економічний розвиток суспільства. Метою освіти декларується практично аксіома: дитина як найвища цінність, особистість, яка розвивається.

Кардинальні зміни в соціально-політичному і економічному житті нашої держави спонукають до зміни світогляду людей. Потребує нових підходів формування у дітей життєво-прагматичного, економічного мислення, усвідомлення закономірностей новітнього розвитку, розбудови українського суспільства. Починати треба з сім'ї, закладів дошкільної освіти.

Однак основною ланкою цього процесу є початкова школа, де здійснюється формування в учнів готовності до самостійної, усвідомленої економічно-підприємницької діяльності, власного мислення і висновків, пошуку шляхів життєзабезпечення суспільства, своїх родин, сімей. У зв'язку з корінними змінами економічного характеру в сучасному суспільстві виникла об'єктивна потреба в організації економічної освіти, починаючи з молодших класів загальноосвітньої школи.

Час вимагає суттєвого удосконалення змісту навчально-виховного процесу, створення відповідних педагогічних умов для економічного виховання молодших школярів. Абсолютно зрозуміло, що це вимагає нового бачення педагогічних проблем, системи їх вирішення.

Економічне виховання завжди було в поле зору вчених та вчителів практиків. Класики, такі як К.Ушинський, А.Макаренко, В.Сухомлинський, С.Шацький, вважали виховний процес має бути орієнтовано на майбутнє кожного вихованця.

Як свідчить вивчення і аналіз літературних джерел, проблема економічної освіти учнів початкових класів довгий час була предметом соціального дослідження.

Проблемою економічного виховання молодших школярів займалися

А. Богущ, А. Вихрущ, Н. Грами, В. Грошевої, М. Ібрагімової, С. Золотухіної, З. Курлянд, П. Матвєєва, М. Мельник, А. Нисимчук, В. Струманського, Б. Струманського, О. Шпака та інших.

Важливим напрямком наукових пошуків у галузі педагогіки є дослідження й узагальнення проблем економічного виховання учнів (А. Аменд, А. Бірман, Ю. Васильєв, В. Жамін, Н. Клепач, І. Сасова, І. Смолюк, О. Падалка та інші), зокрема учнів початкових класів.

На сучасному етапі проблемами економічного виховання займаються як науковці, так і методисти, вчителі-практики (О. Варецька, І. Зелениця, Г. Дутка, Л. Солдатова, О. Квятковська, Р. Атаманюк, Н. Н. Слободаняк, М. Чумарна та інші).

Вивченню питання економічного виховання в значній мірі сприяли дослідження загально психологічних закономірностей входження особистості в соціальне життя Л. Виготського, М. Доналдсона, О. Леонтєєва, С. Рубінштейна.

До проблеми організації позакласної та позаурочної діяльності молодших школярів зверталися у своїх працях Ю. Бабанський, О. Голік, А. Глущенко, Т. Дем'янюк, Н. Кудикіна, Г. Майборода, К. Слесик, В. Сухомлинський, Т. Сущенко, Т. Чубенко, К. Ушинський та ін.

Однак, прийнятий десять років тому Державний стандарт початкової загальної освіти має бути оновлено, науковці і педагогі практики очікують змін векторів з накопичування нормативно-визначених знань, умінь і навичок щодо розвитку практичних дій, умінь застосовувати досвід успішних дій у різних ситуаціях та соціальної

практики. Тому зміст освіти і виховання набуває діяльнійшої і практико орієнтованійшої спрямованості. Ці зміни мають позначитися і у позаурочній діяльності учнів початкової школи.

У сучасних наукових та методичних публікаціях проаналізовано як педагогічні умови підготовки вчителя щодо реалізації економічного виховання учнів початкової школи, так і проблеми організації взаємодії школи і сім'ї з якісного економічного виховання школярів. Прикладну значущість мають роботи, де висвітлюються різноманітні форми, методи, прийоми економічного виховання, розроблено й програмне забезпечення.

Науковці стверджують, що основи економічних знань учнів початкових класів являють собою важливий фактор, який впливає на соціалізацію дитини, на її аксіологічну складову.

Однак, незважаючи на досить велику кількість публікацій, об'єктом яких виступає економічне виховання молодших школярів, залишається без належної уваги розгляд технології проектної діяльності як засобу підвищення економічної вихованості учнів початкової школи.

У зв'язку з цим вважаємо актуальним аналіз і узагальнення досвіду застосування проектної технології для оптимізації економічного виховання учнів молодшого шкільного віку.

Тема дослідження «Педагогічні умови економічного виховання молодших школярів в позаурочний час».

Об'єкт дослідження – економічне виховання в початкової школі.

Предмет дослідження – формування основ економічної культури учнів 6-7 років у позаурочний час.

Мета – педагогічні умови сформованості основ економічної культури учнів 6-7 років у позаурочний час.

Завдання:

- опрацювати психолого-педагогічну та методичну літературу з проблеми дослідження;
- проаналізувати зміст і завдання економічного виховання учнів;
- схарактеризувати зміст економічної грамотності як основи економічного виховання молодших школярів;
- обґрунтувати педагогічні умови формування основ економічної культури учнів 6-7 років у позаурочний час;
- довести педагогічну доцільність запропонованих педагогічних умов у позаурочній діяльності.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що процес економічного виховання учнів 6-7 років у позаурочний час буде ефективним, якщо будуть враховані такі педагогічні умови: встановлення міжпредметних зв'язків (на рівні понять, умінь, що формуються) у гуртковій роботі; організація спільної діяльності основних суб'єктів освіти; цілеспрямоване використання методів стимулювання і мотивації діяльності молодших школярів; забезпечення інтегральної єдності застосування активних методів діяльності під час позаурочної проектної діяльності.

Для досягнення мети, розв'язання поставлених завдань і перевірки гіпотези дослідження використано сукупність взаємодоповнюючих наукових методів дослідження:

теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, конкретизація, порівняння та зіставлення різних поглядів, що зробили можливим обґрунтування теоретичних засад реалізації освітньо-виховного потенціалу різноманітних педагогічних методів і прийомів у формуванні основ економічної культури дітей молодшого шкільного віку, визначення сутності базової категорії дослідження, з'ясування шляхів ефективного використання гри з метою формування у молодших школярів економічної культури;

емпіричні: спостереження, бесіди, анкетування з метою визначення рівня сформованості у молодших школярів економічної культури; педагогічний експеримент для перевірки ефективності шляхів реалізації освітньо-виховного потенціалу активних методів в процесі формування економічної культури дітей молодшого шкільного віку; математична обробка результатів.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що: обґрунтовано та експериментально перевірено шляхи реалізації освітньо-виховного потенціалу активних методів формування основ економічної грамотності молодших школярів; уточнено критерії (змістовий; емоційно-ціннісний; діяльнісний) та рівні (високий, середній, низький) сформованості економічної грамотності дітей молодшого шкільного віку; подальшого розвитку набула методика діагностики сформованості економічної культури дітей молодшого шкільного віку.

Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні в практику роботи Михалівська ЗОШ Скадовського району Херсонської області гуртка «Моя економічна грамотність», де представлено комплекс завдань, вправ для опанування основами економічної культури молодших школярів. У дослідженні брали участь учні перших класів загальною кількістю - 21 осіб.

Результати досліджуваної проблеми висвітлено на IV Міжнародній науково-практичній конференції «SCIENCE AND EDUCATION: PROBLEMS, PROSPECTS AND INNOVATIONS» в Кіото (Японія).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (64 найменування) та додатків. Робота містить рисунки, таблиці. Основний зміст викладено на 56 сторінках.

І РОЗДІЛ

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Економічне виховання молодших школярів

За останні роки можна спостерігати зростання рівня інтересу науковців, педагогів, методистів з вирішення проблем економічного виховання на основі безперервності процесу освіти. Культурологічна, соціальна дійсність вимагає від кожного з нас віжповідного ставлення до економічних ситуації у державі.

Дослідниця Н. Пасічник розглядає «економічне виховання як частину навчально-виховного процесу, спрямовану на розв'язання загальних завдань виховання і одну із сполучних ланок між розумовим, моральним, трудовим та іншими компонентами виховання. У цьому ключі виділяють три основні функції економічного виховання: а) освітницька; б) формувальна; в) світоглядна» [43, с. 51–52].

У свою чергу С. Шацький визначив завдання економічного виховання: «Виховання вміння вдивлятися, оцінювати, будувати плани, перевіряти, завойовувати собі місце поки в невідомому дитині середовищі організувати для суспільства будівельні роботи свої сили і досягати спільних цілей загальними силами в реальних умовах життя – досить важливе завдання школи» [60].

А. Макаренко називав економічне виховання господарським. Він говорив про те, що «кожній людині прийдеться в житті приймати участь

в загальнодержавному господарстві, і чим краще він буде підготовлений до цієї справи, тим більше він дасть користі і державі, і самому собі. На основі аналізу і педагогічного передбачення розвинув, змістовно збагатив суттєве значення економічної освіти і виховання учнів. Видатний педагог розробив струнку систему виховання, в якій закладено широкі можливості не лише для підготовки молоді до самостійного життя і праці, а й для її успішного включення у трудове життя народу, формування у неї активної життєвої позиції, вияву відданості державі» [31]

Академік В. Синьов зауважив, що «економічне виховання є невід'ємним компонентом підготовки до трудової діяльності учнів та передбачає: безпосередню участь людини у виробничих відносинах; формування життєвих уявлень про ринкову економіку; виховання якостей дбайливих хазяїв, ощадливого ставлення до матеріальних цінностей, природи, майна, бережливості у використанні енергетичних джерел, продуктів харчування тощо» [50].

Питання: «Чи потрібно і навіщо молодшим школярам економічне виховання? — набуває нині особливої актуальності і вимагає серйозної педагогічної корекції. Чим частіше діти стикаються із соціальною дійсністю, побутом, тим більше виникає у них питань. Повсякденне життя, сім'я, спілкування з однолітками, нарешті, навчально-виховна робота в шкільних умовах формують той емпіричний досвід, який стає базою для подальшої роботи з економічного виховання. І ось тут-то педагог повинен стати для дитини авторитетною людиною, яка допоможе правильно осмислити нові явища, факти, поняття» [42].

З 1993 року дітям шкільного віку почали давати перші економічні знання.

Нажаль дитячі виховні заклади не переймалися цим питанням, хоч багато науковців піднімали проблему економічного виховання дітей вже з дошкільного віку. Але були й такі, що засуджували.

Але з часом досвід показав, що «для того, щоб дитина в школі добре орієнтувалася в економічних поняттях, працювати в цьому напрямку необхідно уже з 5-6 річного віку. І звичайно, в тісній співпраці з батьками» [40].

З переходом до навчання з 6 років акцент на формування економічної культури дітей зміщено на рівень початкової школи. Тому, у нашому дослідженні увага приділяється конкретному віку учнів – 6-7 років. На наш погляд, це такий період навчання, що сприятиме глибшому засвоєнню дітьми первинних економічних знань та прояву економічних якостей у побуті.

«Основною метою економіки для малюків є формування навичок та умінь раціонального використання та інтересу до матеріальних цінностей, розвиток економічного мислення, спонукання до ділової активності, ознайомлення з сучасними ринковими відносинами» [61].

Слід зазначити, що сучасні дітлахи з самого малку знаходяться в економічно середовище, яке наповнене економічними поняттями і процесами. З часом актуалізується проблема соціалізації та виникає необхідність їхнього ознайомлення з проблемами «дорослої» економіки.

Сучасні дослідження вчених (Н. Гавриш, Р. Жадан, К. Курак та ін.) свідчать «про необхідність впровадження економічної освіти як з дошкільного, так і молодшого шкільного віку та наголошують на ролі і значимості економічної соціалізації: знайомства дітей з ринковими відносинами, економічними уявленнями (працю, гроші, професії, бюджет сім'ї, якості людини-господаря), економічними поняттями та безпосереднім застосуванням їх у різних видах діяльності» [12; 18].

Початков школа завжди була флагманом запроваджень різноманітних інновацій. Розвиток економічної грамотності завжди був у колі інтересів дослідників. Змінювались освітні парадигми, змінювались вимоги щодо економічного виховання, воно ставало більш цілісним, ґрунтовним, професійно спрямованим.

«У даний час вона покликана не тільки і не стільки озброїти учнів основами економічних знань, необхідних для здійснення подальшої безперервної економічної освіти, скільки сформувати у молодших школярів бажання і вміння вчитися, закласти фундамент розвитку мислення і становлення таких якостей особистості, які дозволили б кожному знайти своє місце в світі, реалізувати свої можливості» [34].

Аналіз літератури дозволяє стверджувати, що «економічне виховання — це організована педагогічна діяльність, спрямована на формування економічної свідомості учнів. Економічна свідомість забезпечує розуміння економічного життя суспільства, перетворення кожного працівника в активного творчого учасника виробничого процесу. В умовах економічних реформ формування економічної свідомості підростаючого покоління стає загальним і обов'язковим» [51].

Що стосується завдань економічного виховання, то «частіше виокремлюють такі:

а) ознайомлення учнів із законами ринкової економіки, перебудовою структури виробництва, підвищенням його ефективності, вдосконаленням виробничих відносин, системою управління і методами управління;

б) формування здатності до економічного мислення, творчого пошуку підвищення продуктивності праці, вміння швидко оволодівати новими формами і методами праці;

в) виховання почуття / рис господаря, що працює з віддачею, бережливо ставиться до результатів праці; г) виховання здорових матеріальних потреб, уміння розпоряджатися зарплатою» [28].

У свою чергу «зміст економічного виховання має розкривати такі ідеї:

- економіка розвивається на базі сучасної науки і техніки. Вона має бути рентабельною і ефективною;
- учасник економічної сфери життя має осмислювати свою діяльність у масштабах конкретного виробництва, бути не просто виконавцем, а діловим раціоналізатором, працювати творчо;
- працівник виробництва сумлінно ставиться до праці, дотримується трудової, технологічної, планової дисципліни:
- на виробництві дотримуються наукової організації праці, яка визначає розстановку сил, задає певний режим і ритм роботи, забезпечує технологічну послідовність операцій і якість кінцевого результату;
- продукт праці, який не відповідає естетичним смакам споживача, не користується попитом, завдає шкоди виробництву і економіці;
 - кожен працівник прагне вносити зміни в свою виробничу діяльність, планує підвищення своєї кваліфікації» [28].

Таким чином адекватні матеріальні потреби важливо починати формувати на рівні початкових класів. Поняття «потреба» розглядається як необхідність у чомусь. «Потреба задовольняється, головним чином, завдяки трудовій діяльності, в ході якої створюються предмети, необхідні людині. Потреби поділяються на матеріальні і духовні.

Потреби мають тенденцію зростати. Задоволення потреб вимагає від особистості високої активності» [30].

У вихованні дітей має панувати моральність, яка передбачає оволодіння духовними цінностями. Втрата духовності рівнозначна втраті моральності.

Тому вчителі–практики ставлять собі за мету організувати педагогічну діяльність, спрямовану на формування економічної культури учнів, важливим компонентом якої є «економічна свідомість — знання основних законів розвитку ринкової економіки, підвищення ефективності виробництва, перебудови його структури, вдосконалення виробничих відносин, системи управління та методів господарювання» [25].

Як відомо, «складником економічної свідомості є економічне мислення — здатність до осмислення явищ економічного життя з урахуванням досягнень науки і техніки. Воно сприяє творчому розв'язанню особистістю економічних проблем, конкретних трудових завдань» [30].

У процесі набуття дитиною економічних знань важливою проблемою є зміна економічної поведінки в плані розвитку в неї підприємливості, діловитості, ощадливості, працьовитості та інших ціннісних орієнтацій, які ґрунтуються на економічному способі мислення.

Як засвідчує методична література, процеси економічного мислення молодших школярів тісно пов'язані з діями. Значну роль також відіграють безпосередні уявлення, розвивається розуміння причин явищ, які відбуваються з оточенням. Як у дитячому дошкільному закладі, так й в початковій школі дитина опановує велику кількість незнайомих для неї понять. За більшістю вониносять побутовий, практичний характер.

Безумовно психологічні аспекти розвитку дитини активізуються, стають більш стійкими.

«Розвиток економічного понятійного мислення в учнів молодшого шкільного віку міцно пов'язаний з предметами і явищами, при цьому переважає спрямованість на вирішення конкретних завдань, пов'язаних з активною діяльністю (грую, малюванням, елементарними трудовими процесами). Поступово в учнів початкових класів формується вміння абстрагуватися, робити узагальнення й висновки. Засвоюються нові поняття, формується система уявлень, використовуються умовиводи. Узагальнення в дітей цього віку частіше охоплюють зовнішні ознаки, пов'язані з практичним застосуванням предметів. Молодшому школяру доступне розуміння багатьох причинних зв'язків між явищами, однак воно майже не виходить за межі його невеликого власного досвіду»[23].

На думку Л.Кошуби, «у процесі навчання потрібно враховувати, що особливе значення для розвитку економічного мислення молодших школярів має мотивація досягнення успіхів – оцінка дорослого окрилює, розкриває те краще, що є в маленького трудівника. Потрібно заохочувати прагнення дитини до самостійності, доручати виконання більшої кількості справ без сторонньої допомоги й більше їй довіряти. Самостійність – необхідна умова розвитку розумових здібностей, допитливості й здогадливості. Вона активізує всю пізнавальну діяльність особистості, розкриває простір думці, сприяє пошуку. В основі цієї якості покладено творче мислення, що відходить від шаблонів і виявляється в тому, якими способами розв'язуються розумові завдання. Для розвитку творчості зовсім не обов'язково придумувати щось неймовірне. Головне – спрямувати дітей на те, щоб вони прагнули скористатися уже відомою їм інформацією, шукали різні способи розв'язання, удавалися до багатьох спроб, не соромилися ставити запитання, шукали різні комбінації»[22].

Економічному життю людини властиві також соціальні почуття: колективізму, господаря, відповідальності, обов'язку та дисципліни.

Слід зазначити, що зараз економічні знання дітей практично пов'язані з навколишнім сітом. Вчені-практики зауважують: «те, що вони бачать, викликає певний інтерес, зацікавленість і спонукає до отримання знань про явища, далеко не завжди позитивні. А те, що не лежить на поверхні або асоціюється з якимись консервативними поняттями, ще довго залишається незрозумілим» [22]. Таким чином важливо своєчасно впливати на складні ситуації з метою запобігання непотрібних наслідків.

Під час організованого процесу економічного виховання і формування основ економічних знань у молодших школярів на засадах активізації пізнавальної діяльності «виявлено їхню здатність до засвоєння економічних понять, до розмірковування, узагальнення, усвідомлення різноманітних зовнішніх і внутрішніх зв'язків як між окремими якостями предметів, так і між самими предметами. Основним критерієм повноцінного узагальнення економічних знань є вміння дитини навести й пояснити конкретний приклад або малюнок» [18]..

Слід зробити висновок: початкова економічна освіта є одним з факторів, що впливають на становлення особистості дитини та її відношення до матеріальних і духовних цінностей.

Як зауважує Д.Юрковський, «реальність сьогодення вимагає, щоб навіть молодший школяр знав, що таке потреби і обмеження можливостей їх задоволення, вмів робити усвідомлений (економічно раціональний) вибір, представляв призначення грошей, розумів, з чого складається бюджет сім'ї, що таке ціна товару і від чого вона залежить, як створюється багатство, як ним можна розпорядитися [63].

Початкова економічна освіта трактується як своєрідний крок соціалізації молодшого школяра, який може зрозуміти основні поняття, уміння економічної діяльності.

Як зазначає Бойчакова, «метою початкової економічної освіти є формування у молодшого школяра економічної культури, початкових уявлень про оточуючі економічні умови життя і діяльності людей. Школяр повинен мати уявлення про шкільну економіку...» [1].

«Отримувані економічні знання і вміння дозволяють молодшим школярам більш цілеспрямовано і усвідомлено працювати над собою в плані виховання необхідних економічно значущих якостей. Варто зазначити, що потенційні можливості учнів молодшого шкільного віку дозволяють здійснювати їх економічне виховання». [63].

Якщо вчителі систематично, цілеспрямовано будуть впливати на цей процес, то в учнів усвідомлено будуть формуватися відповідні уміння і практичні навички.

Таким чином, учитель має володіти відповідним інструментарієм формування основ економічних знань, уміти впливати на учня спеціально підібраним комплексом виховних прийомів, має володіти педагогічними технологіями.

Узагальнюючи викладений матеріал, можна визначити компоненти економічного виховання, який відображено на рисунку 1.1..

Компоненти економічного виховання

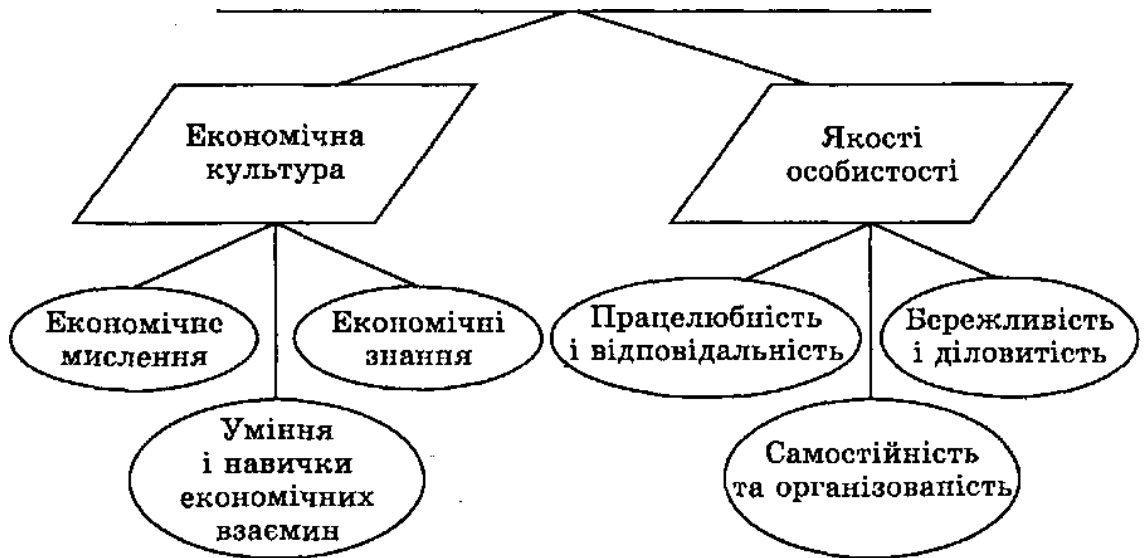

Рис. 1.1. Компоненти економічного виховання

Можна зробити висновок, «економічна освіта, що надається учням початкової школи, у кінцевому результаті випуску з початкової школи надає можливість учневі реалізувати в житті всі ридбані знання і вміння економічного спрямування.

Проведений аналіз досліджень із зазначеної проблематики показав, що в науковій літературі поняття «економічне виховання», незважаючи на його поширеність, досі не має однозначного визначення й загальноприйнятого трактування.

Ряд авторів «економічне виховання» відзначають, що його основним завданням є формування економічного мислення, свідомості, поведінки, якостей особистості, необхідних їй у виробничо-економічній діяльності та повсякденному житті (О. Кирилова, К. Клепач, Н. Кулакова, М. Михайлов, Л. Мельникова та ін.). Інші дослідники зазначеної проблеми вважають, що економічне виховання виражається, насамперед, в осмисленому, усвідомленому, відповідальному ставленні до праці (Б. Шемякін), до праці і навколишнього середовища (Н. Міхалкович), до праці, її результатів, природного середовища, до часу (О. Кирилова та ін.).

1.2. Економічна культура молодшого школяра як основа економічного виховання

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що економічна культура – складний феномен, оскільки має місце і на рівні суспільної, і на рівні індивідуальної свідомості й є результатом тривалої економічної соціалізації, або процесу становлення соціальності особистості у сфері економічних відносин. Оперуючи матеріальними і духовними речами, особистість навчається нормам і прийомам колективного буття. Таким чином, спеціально організовані соціально-психологічні умови в ході економічного виховання в школі сприятимуть інтеріоризації школярем цих цінностей та формуванню основ його економічної культури [16].

Поняття економічної культури учня загальноосвітньої школи давно використовується у психолого-педагогічних дослідженнях поряд з економічними знаннями, економічним мисленням, економічною компетентністю і є більш широким поняттям, включає в себе економічні знання, економічну свідомість і мислення, економічну компетентність, реалізується в повсякденному житті через економічну діяльність. Основними шляхами формування економічної культури особистості учня є економічна освіта й виховання, а також економічна активність.

Проблема розробки теорії і практики формування економічної культури особистості учня набула актуальності в кінці 80-х років ХХ століття. Вперше поняття економічної культури як складову частину економічного виховання розглядає А. Нісімчук у дослідженні «Педагогічні основи економічного виховання учнів у сільській загальноосвітній школі» [38]. Вчений виділяє такі складові економічної культури учня: «систематична підготовка школяра до трудової та громадської діяльності протягом усіх років навчання в школі, спільний виховний вплив на економічну освіту; формування умінь і навичок економічного мислення» [38].

Економічна культура особистості молодшого школяра проявляється у системі тих економіко-психологічних якостей, які забезпечують особистості гармонійне включення у економічні відносини. Загалом економічну культуру вчені розуміють як особливий спосіб мислення, поведінки і діяльності, що відповідає економічним і морально-правовим засадам суспільства, господарського ставлення до всіх видів власності [2].

Відомі вітчизняні дослідники К.Байкачова, Н.Дембицька, Л.Кицькай розуміють економічну культуру як комплекс заходів, спрямованих на розвиток мислення сучасної людини в масштабах своєї сім'ї, виробництва, всієї країни [1], [15], [24]. Даний процес передбачає формування не тільки таких ділових якостей, як ощадливість, підприємливість, розважливість, а й накопичення знань, що стосуються проблем власності, систем господарювання, економічної рентабельності. Формування економічної культури молодшого школяра не може здійснюватися в рамках окремого предмета або виховного заходу. Економічна культура учня формується під впливом школи, учнівського колективу, сім'ї.

Досліджуючи проблему формування економічної культури педагоги схильні вважати, що в її основі лежить економічна грамотність (К.Байкачова, А.Бірман та ін.). «Діти молодшого шкільного віку, за висновком науковців, мають отримувати початкові економічні уявлення» [1]. На думку І.Сасової, автора багатьох робіт з теорії і практики економічного виховання, «учням початкових класів доступно засвоєння приблизно п'ятидесяти найбільш розповсюджених економічних понять» [47]. Тому завдання вчителя полягає в тому, щоб навчити дітей мислити самостійно, допомогти їм зрозуміти ціну грошей, людської праці, природних ресурсів, дати первинне уявлення про їх

раціональне використання, а також формувати первинну економічну культуру і грамотність.

Погоджуємося з А.Проніною, О.Колосовою стосовно того, що «з метою розвитку основ економічної культури доцільно застосовувати ігрові елементи, аналізувати соціально - економічні ситуації, організовувати екскурсії по місту, на підприємства, в банки, страхові компанії, магазини, проводити конкурси, застосовувати математичні задачі з економічним змістом, бесіди на економічні теми в групах продовженого дня, проводити ігри, нестандартні уроки, вправлятися у розв'язуванні кросвордів, цікавих задач, пропонувати учням розвивальні вправи типу «перевір себе», «вчися думати», проводити зустрічі з батьками-підприємцями та організовувати спільні бесіди про ощадливість, ринкову економіку, доходи і витрати; проводити уроки у формі рольових, імітаційних, ділових ігор, широко використовувати практико-орієнтовані завдання. Саме на таких заняттях інтегруються міжпредметні знання, вміння і навички, які є предметом формування в учнів початкової школи економічної культури» [45].

«Концепція НУШ може виступати методологічною основою для створення принципово нової моделі соціально-економічної освіти, що сприяє зміні економічного всеобучу, провідною ідеєю якого стає підготовка учнів до життя і діяльності в нових соціально-економічних умовах. Концепцією Нової української школи серед ключових компетентностей визначено підприємливість та фінансову грамотність. Відтак, формування основ економічної культури пов'язано, передусім, із формуванням таких особистісних якостей як: ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення, вміння організовувати свою діяльність для досягнення цілей, усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, готовність до втілення в життя ініційованих ідей та прийняття власних рішень» [39].

У концепції зазначена мета соціально-економічної освіти і виховання молодших школярів конкретизується в таких завданнях: «виховання вільної людини - власника, господаря, головного суб'єкта економічних відносин, який вміє розраховувати і прогнозувати свою діяльність, оцінювати своє становище в суспільстві з точки зору економічної доцільності та результативності; формування покоління, позитивно налаштованого до корінних перетворень, економічно здатного сприйняти «ринкову» модель поведінки; озброєння базовими соціально-економічними знаннями і вміннями; виховання культури ділових відносин; розвиток потреби в самопізнанні, саморозвитку та адекватної самооцінки» [39].

Підсумовуючи думки вчених, зазначимо, що під економічною культурою молодшого школяра розуміємо комплекс уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які реалізуються в економічній сфері суспільства та пов'язані з економічною поведінкою. Економічна культура відображає рівень розвитку економічного мислення. Основою метою економічної освіти і виховання є формування економічної культури особистості, важливими компонентами якої є економічні знання, цінності, мотиви, спрямованість особистості, вміння, економічно доцільна діяльність.

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури дозволяють конкретизувати поняття «економічна культура молодшого школяра» як частину сучасної загальнолюдської культури, що є основою формування економічної компетентності.

Компетентнісна структура економічної культури молодшого школяра включає в себе три компоненти:

- **когнітивний компонент**, який являє собою певну сукупність економічних знань, умінь, навичок;

- **аксіологічний компонент**, яким передбачено усвідомлення молодшим школярем соціальної складової економічних дій і їх співвіднесення із загальнолюдськими цінностями;

- **операційний компонент**, яким передбачено формування здібностей молодшого школяра в практичному і усвідомленому застосуванні економічних знань, «економічні» дії в сучасному суспільстві.

Формування основ економічної культури – це «процес ознайомлення молодших школярів з основними економічними уявленнями і поняттями, вироблення первинних уявлень про економічні закономірності розвитку суспільства» [19].

Аналіз сучасних педагогічних досліджень, узагальнення педагогічного досвіду свідчать про зростаючий інтерес до проблеми формування економічної культури у молодших школярів. У той же час результати проведеного нами опитування вчителів початкових класів, молодших школярів і їх батьків показали, що вжиті заходи щодо підвищення рівня оволодіння економічною культурою учнями початкових класів є недостатніми: педагоги відчувають труднощі при виборі форм і методів в організації процесу формування економічної культури у молодших школярів; батьки обмежуються поодинокими господарськими дорученнями, недооцінюючи можливості участі дітей у спільній соціально-економічній діяльності. Однак школярами проявляється інтерес до економічного життя сім'ї, школи, але у них зберігається споживацьке ставлення до оточуючих і спостерігається низький рівень оперування економічними поняттями.

Таким чином, «формування у школярів економічної культури відбувається в якійсь мірі простіше, ніж в дітей старшого віку, оскільки над ними висить тягар застарілих уявлень, що не вимагають особливої переорієнтації їхніх поглядів» [57].

РОЗДІЛ II

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У довідковій літературі «умова» розуміється як «обставина, від якої що-небудь залежить; правила, встановлені в якій-небудь сфері життя, діяльності; обстановка, в якій що-небудь відбувається» [3].

З поняттям «умова» певною мірою корелює поняття «фактор» (від лат. *factor* — робить, що виробляє) — «причина, рушійна сила якогонебудь процесу, явища, що визначає його характер або окремі риси» [3]. У педагогіці при описі процесу або явища умови класифікують: як зовнішні і внутрішні; об'єктивні і суб'єктивні; домінуючі і додаткові тощо.

Розглядаючи поняття «педагогічні умови», учені дотримуються кількох позицій. Першої позиції дотримуються вчені, для яких педагогічні умови є сукупністю яких-небудь заходів педагогічного впливу і можливостей матеріально-просторового середовища (В. Андрєєв, А. Найн, Н. Яковлева).

Другу позицію займають дослідники, які зв'язують педагогічні умови з конструюванням педагогічної системи, в якій ці умови виступають одним із компонентів (Н. Іпполітова, В. Зверева та інші) Для вчених, які займають третю позицію, педагогічні умови — планомірна робота щодо уточнення закономірностей як стійких зв'язків освітнього процесу, що забезпечує можливість перевірки результатів науково-

педагогічного дослідження (Б. Купріянов, А. Диніна та інші). При цьому вказується на необхідність рядоположності педагогічних умов, що перевіряються в рамках гіпотези одного дослідження.

Найбільш повне визначення поняття «педагогічні умови», на наш погляд, надали науковці Н. Іпполітова й Н. Стерхова. Вони пропонують «вважати педагогічні умови одним із компонентів педагогічної системи, що відображає сукупність можливостей освітнього та матеріально-просторового середовища, які впливають на особистісний і процесуальний аспекти цієї системи та забезпечують її ефективне функціонування і розвиток» [20].

2.1. Моделювання раціональних взаємозв'язків між умовами формування основ економічної культури молодших школярів

Як відомо, завдяки економічному вихованню молодші школярі переймаються дбайливим, розумним ставленням до природи, отримують уявлення про доходи та витрати сім'ї, розумні витрати, кишенькові гроші, вартості шкільного майна, підручників тощо.

Учнів початкових класах необхідно знайомити з основами економіки і формувати розуміння таких термінів, як: власність, виробництво, гроші, торгівля, ринок, товар, ціна тощо. При цьому важливо акцентувати увагу дітей на таких поняттях, як «моє», «наше», «загальне», «чуже».

Цілеспрямоване економічне виховання сприяє формуванню економічного мислення молодших школярів, розвиває їх навик осмислення процесів, явищ економічного життя і застосування економічних знань в повсякденному житті.

Значну роль у даному процесі відіграє сім'я. «Сім'я - мала соціальна група, в якій зароджуються перші вміння, навички і звички, формується особистість дитини. Діти - велика цінність сім'ї, сьогодення і

майбутнє держави в цілому, тому важливо, щоб саме в сім'ї діти засвоювали навички морального спілкування з іншими людьми, навички поведінки в суспільстві» [56].

Основне завдання батьків - полегшити входження дитини у доросле життя, а саме: вводити дитину в світ міжособистісних відносин і надавати допомогу в адаптації до різних економічних умов. Все це неможливо без цілеспрямованого економічного виховання дитини.

Молодший школяр, сам того не розуміючи, постійно бере участь в економічних процесах. Він разом з батьками ходить на ринок, в магазин, іноді самостійно робить покупки, тим самим отримуючи первинний економічний досвід. Звідси випливає, що головне завдання, яке стоїть перед батьками і педагогом, не просто дати дитині необхідні економічні знання, а навчити його правильно розпоряджатися цими знаннями.

Школяр повинен вміти оцінювати свої потреби і можливості, знати базові економічні поняття і їх визначення, розуміти, що пенсія - це щомісячна грошова допомога за минулий працю, заробітна плата - це оплата за працю, що бюджет витрат сім'ї не повинен перевищувати бюджет доходів, що заощадження - це накопичуються грошові кошти сім'ї, які призначені для задоволення сімейних потреб в майбутньому.

У сфері особистого життя економічна діяльність і економічне виховання має на увазі також економічне обґрунтоване оцінювання товарів і послуг, які купуються для особистих потреб і раціонального їх використання; а також дбайливе ставлення до свого здоров'я, режиму, способу життя; планування і вибору майбутньої професії, усвідомлення цінності людської праці.

Від системності навчання економічним процесам, від змісту навчальної та позаурочної роботи, від можливостей засвоєння дітьми економічних знань, від правильного використання технологій, що забезпечують ефективність засвоєння матеріалу, що вивчається,

формування на їх основі економічних умінь залежить результат виховання. Головне завдання, яке стоїть перед батьками і педагогом, не просто дати дитині необхідні економічні знання, а й навчити його правильно і ефективно використовувати вже отримані в повсякденному житті. Цілеспрямоване економічне виховання в сім'ї та школі - це підготовка до умов економічної діяльності в майбутньому дорослому житті.

О.Чигир [58] характеризує взаємодію в батьківській сім'ї як чинник спрямованості фінансової поведінки. Розвиваючи теорію П. Клайпа він виділяє такі «напрями впливу сім'ї на фінансову поведінку: спрямованість на утримання грошей (скнарість); спрямованість на невиправдане витрачання (марнотратність); поміркованість, тобто категорія людей, які не мають очевидної спрямованості в той чи інший бік (ця категорія людей становить більшість). Зауважимо, що бебі-економіка також у формуванні свого дослідження має оперувати такими категоріями, як економічна поведінка та, зокрема, фінансова поведінка».

[58]

Ми погоджуємось з думкою про перманентність виховання, неперервність дозволяє сформувати більш чітку уяву про себе, своє майбутнє.

Таким чином, можна стверджувати, що сім'я відіграє важливу роль в економічному виховання молодшого школяра, а **спільна робота педагога та сім'ї** є умовою ефективного формування економічного мислення, економічних знань молодших школярів.

Другою умовою, на нашу думку, є **створення відповідного середовища** у школі, яке б впливало на формування економічних знань молодших школярів.

Не можна не відзначити, що особливості розвитку подій в сучасному суспільстві мають значний вплив на процес формування

суспільної свідомості дитини. Сучасні педагогічні умови значно видозмінилися, що призводить до необхідності розгляду нових наукових підходів до формування освітнього середовища. Освіта повинна адаптуватися до нових умов, які створені в сучасному суспільстві, при цьому мають зберігатися пріоритети морального здоров'я дитини і його успішної соціалізації.

Оточення дитини є дуже важливим фактором у її розвитку, формуванні. Переоцінка ролі середовища, твердження, що розвиток людини визначається середовищем (Гельвецій, Дідро, Оуен), призвело до висновку: щоб змінити людину, треба змінити середовище. Змінюючи середовище, людина тим самим змінює саму себе, здійснюється в діяльності.

У психолого-педагогічній літературі середовище трактується доволі широко: як середовище життєдіяльності, природне середовище та освітнє середовище. В. Ясвін визначає «термінологічний ряд, який використовується в контексті поняття «середовище»: «середовище людини», «середовище людей», «людське середовище», «навколишнє середовище», «життєве середовище», «людське оточення» та інші» [64].

На думку Ю. Мануйлова, «середовище» — це частина простору, з якою суб'єкт стикається, в якому живе. Середовище є тим, серед чого перебуває індивідуум, що за допомогою його активності опосередковує його розвиток і осереднює. Середовище можна уявити собі як щось середнє між людиною і простором, що її оточує, як осереддя безлічі навколо єдиного, яким є Людина [32].

«Важливим складником системи формування нового освітнього середовища є чітке бачення результатів педагогічного партнерства, в основі якого відповідні цінності, зазначені в Концепції Нової української школи» [39].

У нашому закладі батьки – активні учасники освітнього процесу. Вони залучаються до проведення виховних заходів, авторських уроків, навчальних проєктів, спортивних змагань, квестів тощо.

Отже, середовище — все те, що оточує людину, — починаючи із сім'ї, родини, включаючи середовище соціальне, яке створює умови для її розвитку, соціалізації та формування як особистості.

Ще одна умова, на яку слід звернути увагу. **Організація позаурочної роботи школярів.** Позаурочна робота виступає певною складовою частиною виховної роботи в школі. У ході якої дитина засвоює певний для життя в суспільстві соціальний досвід й прийнятим сучасним суспільством системи необхідних цінностей. Чим більше у виховній роботі будуть враховуватися індивідуальні особливості кожного учня, схильності та пізнавальні інтереси дітей молодшого шкільного віку до того чи іншого виду діяльності, тим буде кращий результат. У позаурочній виховній роботі найкраще відбувається гармонійний розвиток кожної дитини, тому що організована спільна робота дозволяє учням бути більш розкутими, обирати завдання за можливостями та інтересами.

Як відомо, «завдання позакласної та позашкільної роботи полягає в закріпленні, збагаченні та поглибленні знань, набутих у процесі навчання, застосуванні їх на практиці; розширенні загальноосвітнього кругозору учнів, формуванні в них наукового світогляду, вироблення вмінь і навичок самоосвіти; формуванні інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту, виявленні і розвитку індивідуальних творчих здібностей та нахилів; організації дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг; поширенні виховного впливу на учнів у різних напрямках виховання» [54].

Позакласна та позашкільна робота «ґрунтуються на використанні загальних і специфічних принципів виховання серед яких виокремлюють:

а) добровільний характер участі. Учні можуть обирати профіль занять за інтересами. Педагоги за таких умов повинні ретельно продумувати зміст занять, використовуючи нові, ще не відомі учням факти, форми і методи, які б посилювали їх інтерес;

б) суспільна спрямованість діяльності учнів. Цей принцип вимагає, щоб зміст роботи гуртків, клубів та інших форм діяльності, відповідав загальносуспільним потребам, відображав досягнення сучасної науки, техніки, культури і мистецтва;

в) розвиток ініціативи і самодіяльності учнів. У позакласній і позашкільній діяльності слід враховувати бажання школярів, їх пропозиції, щоб кожен із них виконував цікаву для себе роботу;

г) розвиток винахідливості, дитячої технічної, юннатівської та художньої творчості. Під час занять перед учнями слід ставити завдання пошукового характеру (створення нових приладів, удосконалення наявних) приділяти особливу увагу творчому підходу до справи тощо;

ґ) зв'язок з навчальною роботою. Позакласна та позашкільна робота повинна бути логічним продовженням навчально-виховної роботи на уроках. Так, знання з економіки можуть бути поглиблені й розширені на тематичному вечорі, або ж під час обговорення на економічну тематику;

д) використання ігрових форм, цікавість, емоційність. Реалізація цього принципу передбачає використання пізнавальних та комп'ютерних ігор, демонстрування цікавих дослідів та ін.» [54].

У педагогічній літературі [29] «виділяються різні завдання позаурочної діяльності: моральне становлення особистості, формування суспільно значущих мотивів; формування соціальної спрямованості та ціннісних орієнтацій школярів, політичної свідомості та суспільної

активності, свідомої дисципліни та культури поведінки, правосвідомості та громадянської відповідальності; організація різноманітної практичної діяльності (пізнавальної, трудової, технічної, естетичної, фізичної та спортивної), що сприяє всебічному розвитку особистості; організація спілкування школярів (в колективі, старших з молодшими, з дорослими, з учителями, батьками); поглиблення і розширення знань, вмінь і навичок учнів, набутих у процесі навчання, задоволення їхніх запитів, розвиток розумових здібностей, формування наукового світогляду» [29].

Важливим для нашого дослідження є те, що «позакласна робота з економічної освіти відрізняється різноманіттям форм: економічний гурток, економічна конференція, економічний вечір (в точу числі КВК), тиждень економіки тощо. Економічний гурток – одна із основних форм позакласної роботи з економіки» [26].

Особливу увагу в нашому дослідженні приділімо вчителю початкової школи. Головною педагогічною умовою реалізації процесу формування основ економічної культури є професіоналізм учителя.

Учителі початкової школи виконують багато функцій виховуючи й навчаючи молодших школярів. В умовах особистісно-орієнтованого навчання вчитель, як і учень, є суб'єктом в освітньому процесі. Сучасні педагоги нової української школи вміло організовують і реалізують оптимальні умови навчання, розвивають творче і критичне мислення, включають ігрову діяльність, створюють конкретні ситуації для застосування знань і вмінь учнів, здійснюють формувальне оцінювання навчальних досягнень.

Крім того, педагоги зорієнтовані на збереження не тільки фізичного, а й психологічного здоров'я учнів. Адже на психологічне здоров'я учнів визначальний вплив має емоційна комфортність середовища перебування, зокрема врахування у навчально-виховному процесі психологічних та індивідуальних закономірностей розвитку особистості.

Отже, враховуючи сутнісні характеристики особистості як спеціаліста та педагогічної діяльності, слід визначити три аспекти об'єктивних оцінок прояву професійного розвитку вчителя початкових класів як суб'єкта діяльності: «професійна успішність особистості у педагогічному співтоваристві, соціальний статус особистості у педагогічному колективі; педагогічна майстерність у вирішенні системи професійних завдань щодо комунікації та організації особистісно-розвивального середовища в початковій школі; творче засвоєння сучасних варіативних систем та моделей навчання молодших школярів» [7].

2.2. Зміст формування основ економічної культури молодших школярів у позаурочний час

Економічна освіта в школі необхідна для виховання в учнів економічної культури, для здатності правильно розуміти як відбуваються соціально-економічні процеси та активно брати участь в діяльності суспільства.

Інтерес і потреба в економічній освіті обумовили вивчення основ економіки в деяких навчальних закладах вже з початкової школи. Проте, визнаючи важливість отримання економічних знань на усіх ступенях освіти, О. Мельникова підкреслює, що «проблема економічного навчання у початковій школі поки не вирішена. По-перше, вчені та урядовці не можуть прийти до єдиної думки щодо включення економіки у список обов'язкових предметів для початкової школи. По-друге, відсутній державний стандарт з економіки для початкової школи. По-третє, в початковій школі чітко спостерігаються негативні наслідки «нерегульованого» розвитку процесів шкільної економічної освіти: несумісність навчальних авторських програм, відсутність їхнього методичного забезпечення та ін. Тому необхідним є визначення змісту

економічної освіти у початковій школі – які економічні концепції доречно вивчати молодшим школярам, у якому обсязі, з якого віку та ін.» [34].

У свою чергу, О.Шпак стверджує те, що «основна причина низької ефективності економічної освіти і виховання молодших школярів як основи формування їх економічної культури полягає в тому, що в цій роботі немає системи. По-перше, вчителі початкових класів не мають спеціальної науково-методичної підготовки в галузі економіки. По-друге, використовуються традиційні підходи, методи і засоби навчання та виховання без урахування специфіки самого предмета «Економіка». По-третє, відсутня єдина апробована програма курсу «Економіка» для молодших школярів. По-четверте, велика кількість наявної навчально-методичної літератури з економіки ще раз доводить відому істину, що велика кількість не завжди відповідає високій якості» [62].

Так, навчальні програми з основ економіки для початкової школи упорядковані О.Божко, О.Варецькою, П.Власенко, Т.Гільберг, М.Гуринок. Навчально-методичні матеріали з основ економіки для молодших школярів розроблені Ю.Лелюк, О.Решетняк, І.Тимченко. Теоретичні питання змісту економічної освіти у початковій школі досліджувалися В.Садкіною, В.Шепотько, О.Юхимович.

Нами творчо використана зведена у таблицю інформація про програми з економічної освіти, які застосовуються в початковій школі м. Харків (Таблиця 2.1.).

Назва програми	Розробники. Основна мета.
«Основи економічних знань для молодших школярів»	розроблена колективом СЕПШ при ХГІ «НУА» на чолі з О.Божко. Метою цієї програми є формування економічного мислення і виховання культури поведінки в

	<p>умовах ринкового суспільства. Досягти цього, на думку авторів, можна вивчаючи такі економічні концепції, як економіка, потреби і блага, економічні ресурси, обмеженість і проблема вибору, альтернативні вартість та витрати, спеціалізація, обмін, гроші, натуральне й товарне господарство. Провідна роль відводиться активним методам навчання.</p>
<p>«Експериментальна програма з економіки для учнів 1 – 12 класів»</p>	<p>розроблена П.Власенко, М.Гуринок, І.Дорогопулько, що використовується у гімназії № 46. «Основний принцип побудови програми – безперервність і послідовність засвоєння економічних категорій, таких як потреби, їх різноманіття, економіка в школі, ресурси, обмін, гроші. Особлива увага у програмі приділяється питанням виробництва як основи економіки, та праці як основного економічного ресурсу» [11].</p>
<p>«Економіка для молодших школярів»</p>	<p>розроблена Т.Гільберг відповідно до концепції особистісно орієнтованого підходу до навчання на основі вимог Державного стандарту з економіки й призначена для учнів 3-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Окрім зазначених у попередніх програмах економічних концепціях, автор пропонує вивчати у початковій школі питання торгівлі, сімейного</p>

	господарства, бюджету сім'ї, державних витрат (пенсій, стипендій) Деякі елементи даної програми використовуються вчителем економіки I ступеню №176.
«Початки економіки»	автором якої є О.Варецька, «передбачає вивчення загальних економічних явищ, у тому числі реальних проблем розвитку економіки, її майбутніх потреб і врахування аспекту духовності. Економічні концепції підібрані відповідно до невеликого життєвого досвіду, розумових здібностей дітей молодшого шкільного віку, які можуть бути застосовані у їх житті, а також сприяють засвоєнню учнями реального мінімального обсягу знань. Це, зокрема, такі поняття, як ринок, потреби, блага, попит, гроші, валюта, заробітна плата, банк, грошова система тощо» [8, с.7].

У той же час існує низка інших програм, які зарекомендували себе достатньо ефективними. Це низка авторських програм, зокрема «Неперервна економічна освіта» (І. Сасова, О. Падалка, О. Шпак), «Основи економіки» для учнів 2–4 класів (Л. Бездольна, Р. Білан), «Економіка для молодших школярів» для учнів 3–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів (Т. Гільберг, О. Юхимович), «Азбука економіки» (Н. Постольська, О. Куріпко), «Казкова економіка»: програма економічних знань для початкової школи на засадах етнопедагогіки (М. Чумарна), програми факультативного курсу «Основи

економічних знань” для 3–4 класів загальноосвітньої школи (укладач О. Божко), роботи з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку з економічного виховання (Н. Смелянська), пошуково-експериментальна програма з економічної психології «Проектування наступності в розвитку економічного мислення дітей дошкільного та шкільного віку» (Н. Побірченко), Концепція розвитку економічного мислення особистості авторської школи № 37 м. Полтави (Ю. Лелюк, О. Решетняк, І. Тимченко), та ін. Однак, попри усі позитиви, серед їх недоліків – відсутність єдності економічного й духовного складника освіти й виховання, уваги до необхідності духовно-економічного виховання (ця тенденція простежується і сьогодні).

Цінним надбанням (за визнанням наукової, вчительської, учнівської та батьківської спільнот) для вирішення вище означених питань є «цілісне науково-методичне забезпечення процесу як підготовки вчителів початкових класів до духовно-економічного виховання школярів» [8].

Так навчально-методичне забезпечення освітнього процесу молодших школярів, яким є авторський курс «Початки економіки» для початкової школи загальноосвітніх навчальних закладів [8]. Зауважимо, що його розроблено у 2000 році, апробовано у 45-и навчальних закладах. Він має гриф МОН України (2006 р., 2014 р.). Результати 17-річного упровадження підтверджують його ефективність, а позитивні відгуки дітей, вчителів, батьків – соціальну користь [1]. Актуальність означеного курсу зростає з огляду на той факт, що відповідно до експериментальних навчальних планів початкової школи експериментальних навчальних закладів (Наказ МОН України №1181 від 16.08.2017 р.) учні мають опанувати шістьма предметами, серед яких – «Я досліджую світ» – інтегрований. Поміж галузей цього курсу – технологічна (1 год на тиждень), громадянська, соціальна (по 0,5 год на тиждень), які мають за

мету формування також ініціативності та підприємливості. При цьому «розподіл годин між галузями інтегрованого курсу під час проведення занять може перерозподілятися упродовж тижня / місяця залежно відмети і завдань інтегрованих тем та підготовленості класу до опрацювання програмового змісту за умови дотримання сумарної кількості годин з навчального предмета на кінець семестру / навчального року», а сам предмет «Початки економіки», заснований на педагогіці партнерства, ураховує дидактичний принцип інтеграції й містить багато завдань інтегративного змісту [8], сприяє розвитку соціальної, економічної на духовних засадах компетентності.

Аналіз наукової літератури дозволив зробити висновок про можливість формування у молодших школярів економічної культури як сукупності економічних знань, поглядів, переконань, історичного досвіду і традицій, умінь застосовувати економічні знання у практичній діяльності. Економічні знання передбачають засвоєння дітьми певного обсягу економічних понять. На думку І. Сасової, «учням початкових класів доступно засвоєння приблизно п'ятдесяти найбільш розповсюджених економічних понять» [47, 34]. Також формування економічних знань пов'язане з розвитком економічної свідомості та економічного мислення.

Для ефективності формування основ економічної культури молодших школярів, нами розроблено програму діяльності економічного гуртка. Мета гуртка – задовольнити пізнавальні інтереси учнів, які захоплюються економікою. Економічний гурток має постійний склад із учнів одного або двох паралельних класів. Найбільш прийнятна кількість учнів у гуртку – 10-15 осіб. При більшій кількості учнів вчителю важко приділити увагу кожному із них.

Тематичний план

1 клас – 1 година на тиждень, 34 години на рік. Економічні поняття в казках, прислів'ях, приказках.

<i>№</i>	<i>Тема, зміст матеріалу</i>	<i>Кількість годин</i>
1	<i>Світ економічних професій</i>	2
2	<i>Моя економіка. Складання казки.</i>	2
3	<i>Економіка для сім'ї</i>	2
4	<i>Праця як джерело прибутків. Кількість і якість результатів праці; спільна праця; товар; виробництво товарів, обмін товарів; купівля; продаж.</i>	6
5	<i>Реалізація продуктів праці. Ринок, ярмарок, аукціон, супермаркет. (сюжетно-рольова гра)</i>	6
6	<i>Культура взаємовідносин покупця і продавця. (сюжетно-рольова гра)</i>	2
7	<i>Ощадливість.</i>	2
8	<i>Розумні і нерозумні потреби. Відмінності в потребах дорослих і дитини, жінок і чоловіків, потреби школяра, соціальний захист, передбачений Конституцією України.</i>	6
9	<i>Майно сім'ї. (Складання проектів)</i>	2
10	<i>Виникнення грошей. (Дослідження)</i>	2
11	<i>Гроші в сім'ї. Витрати. Прибуток.</i>	2
	<i>Загальна кількість годин курсу</i>	34

2 клас – 1 година на тиждень. 34 години на рік. Людина та її потреби.

<i>№</i>	<i>Тема, зміст матеріалу</i>	<i>Кількість годин</i>
1	<i>Поняття економіки. Значення економіки в сфері життєдіяльності людини. Світ без економіки, який він? (Розробка проектів). Вирішення проблеми: роль людини в економіці та навіщо потрібна економіка.</i>	4
2	<i>Бюджет сім'ї. Прибуток, витрати. Види витрат</i>	4
3	<i>Джерело прибутків: заробітна платня, пенсія, стипендія, допомога</i>	1
4	<i>Заощадження (накопичення). Ощадний банк. Грошовий прибуток. Борг.</i>	4
5	<i>Банкомат. Розрахунки.</i>	1

6	<i>Банк. Банкір.</i>	1
7	<i>Валюта.</i>	1
8	<i>Монетний двір.</i>	1
9	<i>Обмін. Бартер.</i>	1
10	<i>Сутність і функції грошей.</i>	1
11	<i>Гроші і ціна</i>	2
12	<i>Економіка в школі. Людина та її потреби. Які потреби людини задовольняються в школі.</i>	3
13	<i>Шкільне господарство: класи, бібліотека, медичний кабінет, спортивний зал, кухар, технічний персонал. Обладнання класів і кабінетів школи. Вартість шкільного обладнання, послуг.</i>	2
14	<i>Хто керує школою. Хто працює в школі: вчителі, бухгалтер, секретар, психолог, медсестра, технічний персонал.</i>	2
15	<i>Хто дає гроші на утримання школи. Державні, недержавні школи.</i>	1
16	<i>Що таке податки. Хто платить податки. Навіщо потрібні податки.</i>	2
17	<i>Ти і шкільна економіка. Дбайливе ставлення до шкільного майна.</i>	2
18	<i>Спонсорська допомога.</i>	1
	Загальна кількість годин	34

Нами виокремлено коло принципів організації гурткової роботи з формуванн основ економічної культури молодшого школяра, серед яких суб'єктності, ціннісні орієнтації, свідомість, системність, доступність, диференційованість, доцільність, інтегрованість, право вибору.

Освітні завдання програми спрямовані на системне формування первинних економічних знань, практичних умінь, розвитку економічного мислення. У даному процесі мають бути задіяні інноваційні технології навчання і виховання молодших школярів, які є провідними для сприйняття у молодшому шкільному віці.

Показниками компетентності дитини:

- має уявлення про товарно-грошові відносини, вміє здійснити покупку, класифікує товар;

- знає, для чого існують банки; професії людей, які працюють у банківській справі;
- уміє раціонально використовувати залишки продуктів харчування;
- вміє виокремлювати першочергові потреби сім'ї;
- розуміє доконечну потребу в дотриманні встановлених правил;
- знає і намагається економно використовувати електроенергію, воду, газ;
- знає, що комп'ютер і калькулятор допомагають у веденні сімейного господарства.

Сформованість наведених компетентностей сприятиме більш глибокому засвоєнню дітьми первинних економічних знань та прояву економічних якостей у побуті.

2.3. Обґрунтування педагогічнодоцільних методів і прийомів формування основ економічної культури учнів

Економічне виховання передбачає «формування в особистості готовності до самостійної цивілізованої, узаконеної економічно-підприємницької діяльності, власного мислення і висновків, пошук шляхів життєзабезпечення суспільства, своїх родин, сімей» [16]. Економічне виховання покликане вирішувати такі завдання [16, с.21]: «ознайомлення молоді із законами ринкової економіки, шляхами підвищення її ефективності, вдосконалення виробничих відносин; системою і методами управління виробництвом; формування здатності до економічного мислення, вміння оволодівати новими методами і прийомами праці; виховання почуття і рис ефективного господаря; розвиток здорових матеріальних потреб, умінь розпоряджатися грошима. У той же час, економічні знання передбачають засвоєння дітьми певного обсягу економічних понять» [16, с.21].. На думку І. Сасової, «учням початкових класів доступно засвоєння приблизно

п'ятдесяти найбільш розповсюджених економічних понять» [19, с.34]. Також формування економічних знань пов'язане з розвитком економічної свідомості та економічного мислення.

У попередньому розділі нами з'ясовано, що кінцевим результатом економічного виховання є економічна культура особистості, яка означає гармонійне поєднання у ній фізичних, розумових, організаторських здібностей, високий рівень освіти і кваліфікації, потреби у вільній, творчій праці, поліпшення її умов, зростання матеріальних і духовних потреб.

Слід зазначити: державний стандарт загальної середньої освіти у розділі «Економіка» пропонує чотирирівневий підхід, що передбачає послідовність і безперервність економічної освіти та виховання школярів. 1-4 класи відносяться до нульового рівня, що вимагає використання специфічних методів і прийомів організації економічного виховання.

Сираючись на дослідження Л.Солдатова, «на нульовому рівні вивчення економіки, який розрахований на початкову школу, діти отримують початкові уявлення про навколишнє економічне середовище, формуються первинна економічна культура та грамотність. У цьому віці передбачено: вивчення основних економічних понять, з якими діти стикаються у повсякденному житті; навчання дітей умінню робити вибір та оцінювати його наслідки для себе і для своєї родини, друзів; формування почуття відповідальності за прийняті рішення» [52, с. 45].

З метою розвитку основ економічних знань, на нашу думку, доцільно застосовувати у позаурочний час ігрові елементи, звертаючи на вік учнів, робити спробі аналізувати соціальні, економічні ситуації, організовувати екскурсії містом, в банки, страхові компанії, магазини. Діти початкової школи із задоволення приймають участь у різноманітних тематичних конкурсах. Вчителі практики на своїх уроках

успішно застосовують математичні задачі з економічним змістом, бесіди на економічні теми, розігрують спеціальні сценки в групах продовженого дня, у бесідах з батьками про ощадливість, ринкову економіку, доходи і витрати.

На розроблених нами заняттях для гурткової роботи, доцільно проводити яскравих за змістом рольових, імітаційних, ділових ігор, широко використовувати практичні завдання, пов'язані з життям. Саме на таких заняттях інтегруються міжпредметні знання, вміння і навички.

Цікавим для нашого дослідження було використання у позаурочній роботі КАЗОК економічного змісту. Частіше вчителі пропонують дітям дидактичні казки. Однак, зовсім новим є казки економічні. Для цього годиться більшість відомих фольклорних чи авторських творів.

Аналіз сюжету економічної казки спрямовано на: розкриття особистісних рис персонажів, важливих у певній економічній ситуації; виявлення особливостей міжособистісних стосунків; висвітлення певних економічних відносин.

На наш погляд, важливим є те, що в художню тканину казок органічно вписуються прислів'я та приказки, загадки, пісні, афоризми, лічилки та інші перлини народної мудрості, які передаються з покоління у покоління. Для позакласної роботи це дуже важливо, тому що надає можливість дитині в вільній формі включатися в процес пізнання, приймати активну участь у спільній роботі тощо.

Таким чином, можна виокремити основні завдання економічних казок:

1. Мотивація інтересу учнів до вивчення складних абстрактних тем і питань.
2. Розкриття економічних понять, явищ, закономірностей, які проявляються в різноманітних реальних життєвих або умовних (казкових) ситуаціях.

3. Активізація сприйняття через формування позитивного емоційного досвіду навчання.
4. Розкриття особистісних особливостей сприйняття теми, що вивчається.
5. Використання ігрових елементів з дидактичною метою.
6. Формування особистісних рис учнів початкової школи.

Слід зазначити: для позаурочної роботи раціональним вважається проєктний метод роботи. У 2019/20 навчальному році я працювала з учнями 4-го класу. Для даного віку проєктна діяльність добре знайома школярам. Учні із задоволенням працюють над міні проєктами, які можна розробити на 1-2 заняттях.

Розкриємо більш детально змістовно-організаційні аспекти реалізації одного з проєктів. Запуск проєкту «Кошторис ремонту шкільного коридору» реалізується в четвертому класі через запит про допомогу. Ініціатором запиту виступає вчитель, виконавцем - заступник директора з АГЧ. Учні просять, як уже дорослих, допомогти зробити розрахунок коштів, необхідних для проведення конкретних ремонтних робіт в шкільному коридорі (класному кабінеті). Оскільки це практико-орієнтований проєкт, його продукт (кошторис) повинен володіти реальними споживчими властивостями.

На етапі організації проєктної діяльності спільно обговорюються: терміни виконання, формулюються задачі, розподіляються функції, відбувається об'єднання дітей у групи. На уроці математики актуалізуються знання і вміння, необхідні для вирішення завдань проєкту: способи знаходження периметра, площі, обсягу, співвідношення між іменованими числами, рішення задач на трійку величин «ціна - кількість - вартість». Окремо обговорюються відсутні знання для виконання проєкту, способи отримання цієї інформації.

На етапі реалізації проєктної діяльності організовується збір необхідної інформації з словників, книг, інтернет-ресурсів, а також за допомогою відеозв'язку з продавцем-консультантом магазину будівельних матеріалів. За підтримки педагога виробляються всі необхідні вимірювання, обчислення, остаточно оформляються розрахунки. Відзначимо, що даний проєкт може бути реалізований у комбінованому режимі: на уроках і в позаурочний час.

На етапі презентації проєкту замовнику надається виконана робота з коментарями. Діти відповідають на питання замовника по зробленому проєктному продукту (кошторис), а процес виконання продукту оцінюють самостійно за допомогою бланків самооцінки, де завдання для учнів сформульовані у формі незакінчених пропозицій. Також за підсумками проєктної діяльності учні заповнюють діагностичну таблицю, в якій в балах (від 1 до 10) оцінюють ряд показників:

- ♣ зацікавленість проєктом,
- ♣ важливість проєкту,
- ♣ придбання нових економічних знань,
- ♣ активність у виконанні проєкту,
- ♣ старанність у виконанні проєкту,
- ♣ самостійність у виконанні проєкту,
- ♣ якість виконання індивідуального доручення, завдання,
- ♣ якість загального результату роботи,
- ♣ задоволеність виконаним проєктом,
- ♣ бажання в майбутньому виконати схожий проєкт та інше.

Вважаємо показовим, що зацікавленість цим проєктом на високому рівні (8-10 балів) відзначили 84% учнів, які відвідували гурток. Важливість даного проєкту визнали 69% дітей. Придбання нових економічних знань високо оцінили всі учасники проєктної діяльності.

Слід зазначити високу мотивацію діяльності під час проектної роботи. Майже 1/3 учнів гуртка залучала до роботи батьків.

Для учнів першого класу нами використовувались ігри економічного характеру. Для занять спеціально було підібрано низку ігор, які дозволяли більш ефективно формувати основи економічних знань.

У процесі формувального етапу експерименту нами активно використовувались сюжетно-рольові, конструктивно-будівельні, театралізовані, ігри з елементами праці, ігри-фантазування, інтелектуальні, ігри-подорожі, комп'ютерні ігри тощо. Молодші школярі активно включалися у комп'ютерні ігри, які відкривали широкі можливості формування основ економічної культури.

Таким чином, нульовий рівень вивчення економіки дозволяє учням отримати початкові уявлення про навколишнє економічне середовище.

2.4. Моніторинг розвитку основ економічної культури учнів 6-7 років

У 2020/21 навчальному році ми почали працювати з учнями першого класу. Безумовно методи й прийоми організації економічного виховання залишилися однаковими це рольові ігри, проекти, казки, екскурсії тощо. Орієнтацію було зроблено на вік школярів.

Як відомо, до початку шкільного віку у дітей відзначається значний інтерес до явищ соціально-економічної дійсності, до участі в економічній діяльності. У 6-7 років діти сповнені трудового ентузіазму, особливо їх приваблює спільна праця в сім'ї. Основні форми участі дітей цього віку в економічній діяльності: господарсько-трудова діяльність дітей в сім'ї; особистий досвід поводження дітей з грошима; практична участь в економічній діяльності щодо самостійного заробляння грошей.

Нами укладено методичні поради для вчителів перших класів з метою організації додаткових занять з учнями .

Значимість економічного виховання для дітей даного віку пояснюється наступним: обмеженість ресурсів і задоволення різноманітних потреб неминуче актуалізують вміння вибору, які носять узагальнений характер, переносяться на інші сфери діяльності. Крім того, психологами підтверджено, що вік 5-8 років є сенситивним для присвоєння економічних моделей поведінки: раціональний, користололюбський, споживчий, контрактний тощо.

У систему критеріїв результативності навчання економіці молодших школярів «включаються наступні рівні:

- 1) оволодіння учнями економічною мовою;
- 2) засвоєння економічних понять;
- 3) сформованості економічних умінь і навичок;
- 4) сформованості загальних інтелектуальних умінь;
- 5) сформованості умінь і навичок раціональної праці;
- 6) сформованості якостей знань;
- 7) підготовленості учнів до праці в суспільному виробництві» [34].

Як бачимо, перші три рівні характеризують власне економічний зміст початкової економічної освіти, 4 – 7 рівні відповідають формуванню в учнів загальнокультурних умінь і якостей.

Нведемо результати формувального етапу дослідження (табл..2.1.)

Ім'я	Знання про потреби	Знання про ресурси	Знання про гроші і ціни	Знання про рекламу	Середній бал	Рівень сформованості
1...	3	3	3	3	12	В
2...	1	1	1	1	5	Н
3...	1	2	2	3	8	С
4...	2	2	1	2	7	С
5...	1	1	3	3	8	С
6...	1	1	1	1	4	Н
7...	3	3	3	3	12	В

8...	3	3	3	3	12	В
9...	2	2	3	2	9	С
10..	3	3	3	3	12	В
11..	2	3	3	2	10	В
12..	2	2	2	2	8	С
13..	3	3	2	3	11	В
14..	1	3	3	2	9	С
15..	2	2	3	2	9	С
16..	1	2	3	2	8	С
17..	1	2	3	1	7	С
18..	3	2	3	1	7	С
19..	1	1	3	2	7	С
20..	2	1	3	1	7	С
21..	2	1	2	2	7	С

Після опрацювання діагностичних даних та співвіднесення отриманих результатів з результатами констатувального етапу дослідження, ми виявили очікувану нами динаміку усіх критеріїв сформованості основ економічної культури молодших школярів: високий рівень сформованості економічної культури продемонстрували 6 учнів, що становить 28,5 %; середній рівень було 13, що складає 62,0 %, низький рівень виявлено у 2 –х учнів, відповідно 9,5 %.

Результати контрольного етапу експерименту засвідчили позитивну динаміку у рівнях сформованості економічної культури молодших школярів унаслідок використання гри на уроках та в позаурочний час. Дані проведеного дослідження дають змогу констатувати, що визначені шляхи використання освітньо-виховного потенціалу гри в процесі формування основ економічної культури є ефективними в данній віковій групі.

ВИСНОВКИ

Відповідно до завдань дослідження нами зроблено такі висновки:

1. Здійснений аналіз літератури дозволяє стверджувати, що загальною тенденцією розвитку сучасного суспільства є пошук ефективних механізмів формування економічної культури. Вчені стверджують: початок формування економічної культури має бути закладено ще у дошкільному віці. Початкова ланка є логічним продовженням економічної соціалізації учнів.

Економічна культура молодшого школяра – це комплекс уявлень, переконань, звичок, стереотипів поведінки, які

реалізуються в економічній сфері суспільства та пов'язані з економічною поведінкою.

Узагальнення психолого-педагогічної літератури дає підстави виокремити основні компоненти економічної культури молодшого школяра: когнітивний, аксіологічний, операційний.

2. У роботі проаналізовано програми з економічного виховання молодших школярів. Зроблено висновок, що вони націлені на активне опанування учнями економічних знань, економічної культури.
3. З метою вивчення реального стану формування основ економічної культури молодших школярів визначено критерії та показники: *змістовий* (уявлення про працю батьків; уявлення про економічні поняття; прояв інтересу до навколишніх явищ сучасного соціуму), *емоційноціннісний* (мотивація щодо здійснення елементарних економічних операцій; емоційно-ціннісні установки на взаємодію з учасниками дій), *діяльнісний* (прояв ощадливості, відповідальності, діловитості, підприємливості). Схарактеризовано рівні сформованості основ економічної культури молодших школярів: високий, середній, низький.
4. У процесі дослідження було з'ясовано, що для цілеспрямованого формування показників змістового, емоційно-ціннісного та діяльнісного компонентів економічної культури молодшого школяра мають бути педагогічні умови. Серед яких: спеціально організоване середовище, наявність чіткої програми формування економічної культури молодшого школяра, доцільно застосовувати методи та засоби, які сприятимуть включенню учнів до різних видів економічної діяльності. Таким методом визнано гру та окреслено шляхи використання її освітньо-виховного потенціалу у формуванні основ економічної культури.

5. Апробація та впровадження комплексу ігор економічного характеру дозволяє констатувати, що на кінець року учні легко включалися в ігрову діяльність, злучали для вирішення складних завдань батьків, проявляли ініціативу під час роботи в парах, використовували для демонстрації ситуації драматизації тощо.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів даної проблеми. Подальшого вивчення потребують питання забезпечення наступності у формуванні основ економічної культури дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, обґрунтування педагогічних умов ефективного використання онлайн-ігор, інтернет-ресурсів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Байкачова К. Сучасний стан та проблеми економічної освіти молодших школярів. Режим доступу : [file:///C:/Users/Valeriy/Downloads/Sitimn_2012_32_18%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/Valeriy/Downloads/Sitimn_2012_32_18%20(3).pdf)
2. Бицюра Ю. Формування основ економічної компетентності учнів . Завуч, 2006. № 20–21. С. 4–5.
3. Блонский П.П. Основы педагогики. М.: Работник просвещения, 1925. 209 с.

4. Бляхман Л.С. Перестройка экономического мышления. М., 1990. 270 с.
5. Варецька О.В. Дитячий фольклор як засіб духовно-економічного виховання молодших школярів. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. / Редкол.: Т.І. Сущенко (відп. ред.) та ін. Київ-Запоріжжя, 2002. Вип. 24. С. 289–292.
6. Варецька О.В. Економічне виховання: зарубіжний досвід. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. праць / Редкол.: Т.І. Сущенко (відп. ред.) та ін. Київ-Запоріжжя, 2003. Вип. 28. С. 147–154.
7. Варецька О.В. Конструювання освітніх ситуацій у діяльності вчителя початкових класів з економічного виховання молодших школярів. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. Зб. статей: Вип. 14. Ч. 2. Ялта: РВВ КГУ, 2007. С. 137–146.
8. Варецька О.В. Програма курсу за вибором з економіки "Початки економіки" для початкової школи загальноосвітніх навчальних закладів. Запоріжжя: Просвіта, 2008. 28 с.
9. Варецька О.В. Стан готовності вчителів початкових класів до здійснення економічної освіти та виховання дітей. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. / Редкол.: Т.І. Сущенко (відп. ред.) та ін. Київ-Запоріжжя, 2002. Вип. 22. С. 169–172.
10. Вачевський М.В. Економічне виховання як основа формування готовності молоді до самостійної трудової діяльності. Актуальні проблеми економіки, 2002. №4. С. 47 – 52.

11. Власенко Т.П. Експериментальна програма з економіки для учнів 1-12 класів. Географія та основи економіки в школі, 2002. №5. С.4-14.
12. Гавриш Н.В., Іванова А.В. Гра-стратегія як засіб формування творчої особистості. Дошк. Виховання, 2004. № 1. С. 8 – 10.
13. Годована Т.Л. Формування економічного мислення молодших школярів [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.klasnaocinka.com.ua/uk/article/formuvannaekonomichnogo-myslennia-molodshikh-shk.html>
14. Грама Н. Розвиток особистості дитини дошкільного віку в різних видах діяльності: монографія / за заг. ред А. М. Богущ. Одеса: Букаєв В. В., 2013. С. 197-224.
15. Дембицька Н. Становлення основ економічної культури школяра в просторі шкільної освіти. Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. 2015. Вип. 20 (1). С. 74-82. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2015_20\(1\)_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2015_20(1)_13).
16. Дрозденко Л.І. Виховання економічної культури. Палітра педагога, 1997. № 4. С. 20-23.
17. Дудник Н. А. Економічна соціалізація старших дошкільників. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи, 2013. № 47. С. 206–2012.
18. Жадан Р.П., Григоренко Г.І., Варецька О.В. Книга для читання з економіки для учнів 1 класу до курсу за вибором “Початки економіки” для учнів 2–4 класів загальноосвітніх навчальних закладів: Навчальний посібник. Запоріжжя: Прем’єр, 2007. – 84 с. (схвалено, лист Міністерства освіти і науки України № 1/11–4960 від 11.08.2006 р.).
19. Загривий В. Економічне виховання школярів. Рідна школа, 1999. № 9. С.34 - 35.

- 20.Ипполитова Н., Стрехова Н. Анализ понятия «педагогические условия»: сущность, классификация General and Professional Education. 1/2012. 70 с.
- 21.Касараба В. Методи економічного виховання в школі. Режим доступу:
http://school3ra.ucoz.ua/publ/metodi_ekonomichnogo_vikhovannja_u_s_hkoli/1-1-0-9
- 22.Кашуба Л. Економічне навчання молодших школярів за програмою “Цікава економіка”. Вересень. Науковий часопис – Миколаїв, 2012. №3–4 (60–61). С.31–36.
23. Кашуба Людмила Економічна соціалізація молодших дітей в умовах євроінтеграції / Людмила Кашуба, Надія Чабан, Олена Черешнюк. // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна, 2016. Вип. 30. С. 33–42
- 24.Кицкай Л. І. Економічна культура як складова економічної освіти. Вісник національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”: Філософія. Психологія. Педагогіка, 2007. № 3.Ч. 1. С. 43-47.
- 25.Ковтун Г.І. Мартиненко О.В. До питання формування економічної компетентності учнів. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2013. № 4. С. 135–144.
- 26.Корольова П. Залучення батьків до гурткової роботи. Українська родина: Науковометодичний посібник. К.: Київськ. міжрегіон. інст. удоск. вчит. ім.Б.Грінченка, 1998. С.319-323.
- 27.Кудикіна Н.В. Психологічні витоки педагогічної теорії ігрової діяльності. Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка, 2004. Вип. 19. С. 154-157. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/540/1/04knvtid.pdf>

- 28.Кулішов В.В. Методичні засади формування економічної компетентності у процесі підготовки фахівців технологій. Монографія. К.: Каравела, 2011. 567 с.
- 29.Кутьев В.О. Внеурочная деятельность. М.: Просвещение, 1983. 220с.
- 30.Лукаш С.В. Педагогічне розуміння економічного мислення. Педагогіка і психологія, 1999. №1. С. 26 – 34.
- 31.Макаренко А. С. Методика виховної роботи / ред. В. П. Горпинюк; передм. В. В. Кумаріна. Київ, 1990. 366 с.
- 32.Мануйлов Ю. С. Соотношение понятий пространство и среда в контексте управленческой практики [Электронный ресурс]. Сайт Открытый класс. Сет. образ. сообщества. — Режим доступа: <http://www.openclass.ru/stories/87717>.
- 33.Мальцева Т. Організація спілкування молодших школярів у різновіковій групі продовженого дня. Початкова школа, 2012. №3. С.40-41.
- 34.Мельникова О. Зміст економічної освіти в початковій школі та пріоритети її формування в Україні. Режим доступу : [file:///C:/Users/Valeriy/Downloads/znpkhnpu_eko_2010_10_17%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Valeriy/Downloads/znpkhnpu_eko_2010_10_17%20(1).pdf)
- 35.Мельничук В.Г. Економіка: Підруч. для 10 кл.загальноосвіт. навч. з акл. К.: Навчальна книга, 2004. 368 с.
- 36.Микичур Т.С. Взаємодія вчителями зі школярами в контексті аксіологічних орієнтирів сучасної освіти // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: матеріали III всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Дніпропетровськ, 20 грудня 2013 р.): у 5-х частинах. Д.: ТОВ „Інновація”, 2013. Ч. 3. С. 109–112.

37. Москаленко В. В. Соціалізація особистості : монографія К. : Фенікс, 2013. 540 с.
38. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології. Навчальний посібник. К.:Видавничий центр “Просвіта”, 2000. 368 с.
39. Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainskashkola> (дата звернення: 18.01.2020)
40. Нова українська школа: poradnik dla vchitelja / Під заг. ред. Бібік Н. М. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
41. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Навчально-методичний посібник / за ред. Г.С.Тарасенко. Київ, 2010.- 320 с.
42. Падалка О.С., Шпак О.Т., Сасова І.А. Економічна підготовка учнів шкіл :навчальний посібник. Київ, 2000. 87 с.
43. Пасічник Н. Формування економічної культури школярів як умова розвитку цивілізованих ринкових відносин. Рідна школа, 2007. № 4. – С. 45–47.
44. Посібник за програмою «Афлатот» [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.aflatounacademy.org/topic/aflatot>.
45. Проніна А., Колосова О. Формування основ економічної культури у молодших школярів URL: [https://dspace.vspu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3130/Формування основ економічної культури у молодших школярів.pdf](https://dspace.vspu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3130/Формування_основ_економічної_культури_у_молодших_школярів.pdf)
46. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової школи: посібник для вчителів і методистів початкового навчання. К.: Богданова А.М., 2009 р. 226 с.
47. Сасова І.А. Падалка О.С., Шпак О.Т. Економічна підготовка учнів шкіл: навчальний посібник. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2000. 87 с.

48. Сигида С.В. Уроки економіки у початковій школі. Економіка, 2005. № 2. С. 21–22.
49. Сидякина Е. А. Историко-педагогический анализ проблемы формирования экономических представлений у детей дошкольного возраста в России и за рубежом. Вектор науки Тольяттинского государственного университета, 2012. № 4 (11). С. 272–275. (Серия «Педагогика, психология»).
50. Синьов В.Н., Кривуша В.И., Синев В.М. Педагогическая система А.С. Макаренко и пути ее использования в практике органов, исполняющих наказание. К., 1992. 30 с.
51. Слободянюк Н. Основи економічних знань у початкових класах. Початкова школа, 2003. № 11. С. 20–21
52. Солдатова Л. Дидактичні ігри з використанням економічної термінології. Початкова школа, 2000. №6. С. 27–28.
53. Сухомлинський О.В. Проблеми всебічно розвинутої особистості. Вибр. тв.: у 5 т. К.: Рад.школа, 1976. Т.1. 651 с.
54. Таджимуратова Т. І. Організація позакласної роботи економічного спрямування [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журналу : <http://oblosvita.com/navigaciya/skrynka/ekonomika/13509-organizacyapozaklasnoyi-roboti-ekonomchnogo-spryamuvannya.html>
55. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии. Т. 1-2, 1968. С.69.
56. Фіцула М.М. Економічне виховання у сім'ї. Початкова школа, 1986. №5. С. 64 – 66.
57. Формування економічного мислення молодших школярів. Методичні знахідки вчителів початкових класів з поглибленим

- вивченням основ економіки / Упор.: О. В. Палига, М. В. Джус.
Тернопіль: Мандрівець, 2009. 136 с.
58. Чигир О.М. Взаємодія в батьківській сім'ї як чинник спрямованості фінансової поведінки [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.search.ukr.net/?go=http%3A%2Ffirbis-nbuiv/261image_file_name%3DPDF%2FVnadps_2013/_/18.pdf
59. Шаран О., Хруник М. Формування елементів економічної культури молодших школярів на уроках математики. URL: <http://dsru.edu.ua/hsci/wp-content/uploads/2017/11/013-38.pdf> (дата звернення: 20.01.2020)
60. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения. В 2-х томах. Составители Л.Н. Скаткин, М.Н. Скаткин, М.В. Голованова. / под редакцией Н.П. Кузина, М.Н. Скаткина, В.Н. Шацкой. Москва, 1980. 416 с.
61. Шевцова Н. П. Исследование проблемы экономического воспитания детей в условиях семьи и дошкольного учреждения. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах, 2014. Вип. 34. С. 376–384.
62. Шпак О.Т., Падалка О.С., Шпак О.Т., Шепотько В.К. Учителю про економічне виховання учнів: питання генезису і компетентності : навчальний посібник. Київ, 1998. 223 с.
63. Юровський Д.Б. Економіка для початківців. Тернопіль: Підручники і посібники, 1988. 64 с.
64. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. М.: Смысл, 2001. С. 10.

ДОДАТКИ

Додаток А

Казка «Бережи Воду»

Жилибуличотири друга.Вонизавжди були нерозлучні.Старшузвали Земля, молодшого Повітря,третього Вогонь, ну а самумолодшенькузвали Вода. Але як то раз вогонь посварився з бідною Водою і сказав їй, що від неї немає толку. Образилася тоді Вода і вирішила піти куди-небудь деїї не знайдуть. Як-то раз Вода вирішила прогулятися в світ людей. Бреде собі Водичка по вулицях , а на зустріч їй хлопчик йде, побачив воду хлопчик злякався і втік. Йде даліВода, а назустріч їй маленька дівчинка, але дівчинканезлякаласяВоду, а навіть навпакиВодаїї здалася дуже милою.Водичка розповіла дівчинціпро своюісторіюяк одного разу її Вогонь образив.Але дівчинка одразуспробувала заспокоїтиВоду, і пояснилаїй,щовонаважливаяк і всі її друзі.ЗраділаВода ,подякувала дівчинціівирішила,що більше не будеображатисяна словаінших адже хтось може ненавмисно образитиа згаряча.

КАЗКА «БЕРЕЖИ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЮ»

Жили по-сусідству дві найкращі подруги – Іринка і Галя. Галя, виходячи з будинку завжди вимикала світло і воду, які їй були не потрібні. А Іринка про це ніколи не замислювалась і не робила. Світло завжди було включене у всьому домі.

Одного разу Іринка прокинулась вранці від холоду. Вона встала і пішла дізнатися, що сталося, хотіла включити світло, але його не було. , пішла до батареї, але опалення не булою, Ірина подумала, що світло і опалення відключили через аварію. Дівчинка сіла на диван і подумала про себе: «Можна зігрітися від гарячого чаю і включити газ, щоб стало тепліше». Іра схопилася і пішла на кухню, щоб поставити чайник, але води в кранах теж не було! Коли вона захотіла включити газ, то з'ясувалося, що і газу теж немає. Вона в паніці побігла до своєї подруги. Вийшовши на вулицю, вона була в шоці від побаченого. На вулиці було темно, дерев немає, одні пеньки, трави теж немає, пташки теж не

співають, а люди і тварини стоять як статуї – світ повністю зупинився. Іра і паніці повернулася до дому, залізла під ковдру і стала плакати. Але раптом почула знайомий голос: «Іра, вставай, що з тобою, чому ти плачеш»? Це була Галя, і вона будила Іру.

Іра дуже зраділа побачивши Галю. Вона включила світло, воду і пішла до вікна і побачила, що діти грають, птахи співають, а трава і дерева зелені. Коли Іра розповіла Галі свій сон, то стало зрозуміло, чого злякалася Іринка. Галя пояснила їй, що так може статися, якщо усі люди не замисляться про своє ставлення до енергії і ресурсів. Іра дала слово: «Я завжди вимикатиму світло і воду, коли вони не потрібні і економити газ і тепло». Відтоді, Іра своє слово не порушувала, і таких страшних снів не бачила!

Бережи світло!

Жив був Зайчик і в нього було три друга: Бобер, Білочка та Їжак. Одного разу друзі зібралися біля будинку Зайчика і вирішили піти по гриби. Коли відійшли від хатинки Білочка обернулася і побачила, що Зайчик не вимкнув світло.

Зайчику, – сказала Білочка, – а чому, це ти не вимкнув світло?

Та не хай горить, ми ж повернемося швидко, – відповів Зайчик.

І звірята пішли. Пройшло чи багато часу. З повними корзинами грибів та ягід, виморені друзі повертались додому. Повернувшись до будинку Зайчика звірята побачили, що світло вимкнуте і на дверях щось висить. Підійшовши ближче побачили повідомлення про відключення світла і велику суму штрафу в розмірі 10 лісових гривен. Зайчик почервонів від сорому, а друзі довго про щось домовлялись.

Знаєш, Зайчику, вихід з цього положення є, але ти повинен зрозуміти, що необхідно бережно ставиться до навколишнього середовища, – сказав Їжачок. – Нічого даремно не дається, за все треба платити.

Ми можемо тобі допомогти, але ти тільки повинен нам пообіцяти що будеш економно використовувати природні ресурси, – промовив Бобер. – У мене в річці водиться велика кількість риби, то її можна ловити і продавати.

Вранці наступного дня Зайчик взяв вудочку, відерце та пішов вудити рибу. Улову він був дуже радий. Відніс на базар, продавши рибу отримав 5 лісових гривень. І так кожного дня ходив на рибалку та на базар, поки не накопив 10 лісових гривень. Заплативши штраф, повертаючись додому Зайчик всім розповів про свій не гарний вчинок і порадив бережно ставитися до природних ресурсів і марно не витратити їх.

КАЗКА «ПРИГОДИ МАЛЕНЬКОЇ ЛАМПОЧКИ»

Жила собі маленька лампочка і була вона дуже допитлива. Одного разу захотілося лампочці дізнатися, скільки вона випускає енергії. Викрутилась вона із патрона і пішла. Йде вона і раптом бачить на щиту, що вона витрачає 100 ват і дуже здивувалась.

Пішла вона шукати свою подружку – енергозберігаючу лампу. Ось зустріла вона свою подружку, таї каже: «Люба, заміни мене, будь ласка, бо я дуже багато втрачаю енергії». Подружка відповіла їй: «Гаразд, я заміню тебе. А куди ж ти підеш?» – «Я піду буду мандрувати по світу. І приносити людям радість.»

ІГРИ ЕКОНОМІЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

«Види витрат».

Мета: навчати дітей визначати види витрат, виділяючи серед них основні; розвивати вміння аналізувати, робити висновки.

Хід гри: вчитель показує дітям картки із зображенням театру, хліба, помешканням (дому), дитячого садочка, меблів, іграшок, цукерок. Пропонує вибрати ті картки, на яких зображеннях основні види витрат будь-якої людини.

«Банк».

Мета: Закріпити знання дітей про діяльність банку; розвивати мислення; формувати вміння рахувати, аналізувати.

Хід гри: діти, ознайомлені з діяльністю банку можуть виконувати банківські операції: знімати гроші з картки, обмінювати валюту, вносити плату за комунальні послуги, за дитячий садок, обмінювати старі купюри на нові. Декілька дітей виконують ролі касирів, інші – відвідувачі банку. Гра може повторюватися декілька разів зі зміною ролей.

«Якість товару».

Мета: закріпити знання дітей про взаємозалежності якості товару на його ціну: учти дітей співвідносити якість їх ціною; розвивати вміння аналізувати, робити висновки, виховувати дбайливе ставлення до речей.

Хід гри: педагог пропонує оглянути предмети, серед яких можуть бути зламані іграшки, книжки з відірваними сторінками тощо і обрати ті, які, на думку дітей, мають не дуже гарний вигляд, тому їх ціна має бути низькою. Діти отримують завдання поліпшити зовнішній вигляд цих речей, а отже, й підвищити їхню вартість.

«Корисна річ».

Мета: закріпити знання дітей про товар, виховувати дбайливе ставлення до предметів, розвивати фантазію, уміння аналізувати.

Хід гри: учням пропонується уважно розглянути запропонований предмета визначити його основне призначення. Після цього діти

намагаються згадати якомога більше способів застосування цього предмета.

«Послуги».

Мета: Закріпити знання дітей про види послуг, розвивати кмітливість, увагу, спостережливість, виховувати ввічливість.

Хід гри: учні об'єднуються в групи, кожна з яких представляє один із закладів: банк, перукарня, лікарня, пошта. Діти докладно розповідають про види послуг, які вони можуть надати в своєму закладі.

ГРА «НЕ ПОМИЛІТЬСЯ»

Мета: закріпити знання дітей про послідовність процесу купівлі товару; формувати вміння встановлювати логічний ланцюжок дій, що об'єднані одним сюжетом; розвивати логічне мислення.

Хід гри:

Учню пропонуються для розгляду картинки (5-6), що різняться за змістом зображення: мама дає дитині гроші; дитина йде вулицею із порожньою торбинкою; дитина входить до крамниці; стоїть біля каси; бере хліб у продавця; йде додому з наповненою торбинкою.

Завдання 1

Розкласти картинки в ряд у такій послідовності, що відповідає логіці дій зображеного на них.

Завдання 2

Скласти коротеньке оповідання за картинками, дотримуючись послідовності дій.

Додаток В

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Антонюк Наталія Петрівна, учасниця освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;
 - надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
 - самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки ;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані

заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

(дата)

(підпис)

(ім'я, прізвище)